

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

också till svensk litteratur. Fredrika Bremer, som skrev sin reseskildring *Hemmen i den Nya världen* just då »american domesticity» var högsta mode, träffade Catharine Beecher i Milwaukee 1850 (ej som Sklar felaktigt uppgivit 1851). Huruvida det föreligger någon influens kunde vara värt att utforska. Vi vet genom Signe A. Rooths avhandling *Seeress of the Northland*, som behandlar Fredrika Bremers amerikanska resa, att de båda författarna då diskuterade Beechers uppfostringssystem. Roth räknar Catharine Beecher till de ledande gestalter, som bidrog till att utforma Fredrika Bremers bild av den amerikanska kvinnan. (Tocqueville, Beechers förebild, hade också Bremer läst.) Visserligen påverkades Fredrika Bremer, som Karin Westman Berg framhållit (inledningen till 1971 års upplaga av Bremers Hertha), av kvinnoaktiviteterna inom Women's Rights Conventions. Men i hennes verk finns också en viss övertvärdering av kvinnan, som ger associationer till en annan gren av amerikansk kvinnouppfattning. »Hennes moderlighet kommer ständigt att dra henne till hemmet, samtidigt som den ska utvecklas till 'samhällsmoderlighet' och omskapa världen», konstaterar Westman Berg. Likheter – det må nu vara fråga om idépåverkan eller inte – finns alltså mellan Catharine Beechers kvinnosyn och de teorier om att kvinnan genom sin särart kunde få världsfrälsande betydelse, som hävdades av Fredrika Bremer, Ellen Key och Elin Wägner; en linje som svensk kvinnorörelse inte följt i sin jämlikhetssträvan. En association till Selma Lagerlöfs föredrag vid rösträttkongressen 1911, Hem och stat, ligger också nära till hands. Hennes tema är, att männen hade skapat staten liksom kvinnorna hemmet. Kvinnorna borde nu få möjlighet att göra staten till ett hem. Catharine Beecher hade uttryckt likartade tankegångar i *The American Woman's Home* (1869), den fortsättning på *Treatise on Domestic Economy*, som hon skrev tillsammans med Harriet Beecher Stowe. Familjen betraktas här som en modell i liten skala av hur samhället i sin helhet skall fungera. »The family state then, is the aptest earthly illustration of the heavenly kingdom, and in it woman is its chief minister.»

Charlotte Perkins Gilman, barnbarn till Catharine Beechers syster Mary, som deltog i rösträttkongressen 1911 som en av dess stora auktoriteter, har kritiskt utvecklat Beechers tankegångar. I den också i Sverige mycket uppmärksammade boken *The Home*, tog hon avstånd från den amerikanska hemkulten. Boken översattes till svenska 1907 (Hemmet, övers. Frigga Carlberg). Selma Lagerlöf kände väl till den, och har, som Ulla-Britta Lagerroth och Vivi Edström påpekat, i sitt rösträttstal reagerat mot dess tendens att avfärda hemmet som en antikverad samhällsform.

Lagerlöfs uppskattning av hemmets positiva värden återknyter alltså snarast till den tidigare amerikanska traditionen.

Också i Selma Lagerlöfs liv möter vi f. ö. något av samma dubbelhet som hos Catharine Beecher. Hon var påverkad av svensk kvinnorörelse, levde efter dess principer men kom ändå att i teorin närma sig Fredrika Bremers och Ellen Keys tes om samhällsmoderligheten. Både den svenska och den amerikanska författaren hade försatts i kvinnoaktivitetens typiska dilemma: att verka självständigt inom ett samhälle, som gjort självständighet till en manlig dygd. Försöket att i gengäld göra en dygd av kvinnligheten skapar en spänning, som inte är lätt att lösa upp.

Ying Toijer-Nilsson

Hans Granlid: *En Viktor Rydberg bok. Vår dröm är frihet.* – Hans Granlid: *Nya grepp i Rydbergs lyrik.* Rabén & Sjögren. Uddevalla, 1973.

Den moderna Rydbergforskningen, som inleddes av Victor Svanberg, har varit och är alltjämt livlig och framgångsrik. Problem har ställts och lösts, resultat har omvärderats och nya frågeställningar har framlagts. Det har också ofta omvittnats, att Rydberg betytt mycket för den generation som byggt upp det moderna Sverige, inte minst bland arbetarrörelsens pionjärer (trots Brantingåtalet). Men hur är det nu? Rydberg är inte längre en levande klassiker. Det är länge sedan han toppade listan på premieböcker och i det nya gymnasiet torde hans plats vara undanskymd. Är Rydberg förtjänt av ett sådant öde? Det tycker inte litteraturforskaren och diktaren Hans Granlid, som i ett par volymer vill visa, att Rydberg alltjämt är värd att lyssna till och lära av. Den ena boken är en Rydbergantologi med inledning och kommentar, betitlad *Vår dröm är frihet*. Urvalet har skett med omsorg och gott omdöme. Det omfattar Rydbergs samtliga verksamhetsområden, och meningen är väl, att man av de korta utdragen ur prosaverken ska lockas till originalen. Här finns utrymme också för Rydbergs brev liksom för samtida vittnesbörd om diktaren och omdömen om honom från skilda tider.

Den andra volymen heter *Nya grepp i Rydbergs lyrik*. Efter en snabb genomgång av Rydbergforskningen lägger Granlid fram sin bild av diktaren som en splittrad, disharmonisk och kliven människa. Synsättet är inte nytt men Granlid genomför sin demonstration med stor energi. Det utackorderade, moderlösa barnet, fattigskolpojken, den medellöse studenten, den radikale rabulisten i Jönköpingsbladet, som sedan vann anställning i den högborgerligt liberala Handelstidningen och togs om hand i det Hedlundska hemmet, som blev

ingift i storfinansen, professor, en av de aderton och – något motvilligt – nordstjärneriddare, därtill villaägare i Djursholm – det är inte underligt att detta levnadslöpp ledde till konflikter och splittring. Därtill kom en psykisk status, som drev honom till barrikaderna men samtidigt till flykt in i ensamheten och mystiken. Han gick till storms mot kyrkans ortodoxi men stöttes tillbaka av socialismens ateism, han sökte i grubbel efter en syntes som inte fanns men som han inte kunde upphöra att drömma om.

Det splittrade, ständigt spörjande hos Rydberg gör honom aktuell. Hans problem är i grunden våra problem, han kan tala till oss som till samtida lyssnare. Men trots splittringen, framhåller Granlid, fanns hos Rydberg en fasthet, en småländsk seg kraft, som skänkte honom uthållighet och styrka. Hans innerst barnafromma religiositet hör med i detta sammanhang. Dess väsens grund var längtan till befrielse, och begreppet frihet blir enligt Granlid lösenordet för Rydbergs hela verk. »Vår dröm är frihet» kallar han ju också sin Rydbergantologi.

Rydbergs lyrik har undersökts och analyserats av många forskare, men ändå är det en synpunkt som har försummats: den stilistiska, strukturella och estetiska. Den bristen vill Granlid nu råda bot för, det är hans »nya grepp». Han vill demonstrera, hur Rydberg lösgör sig från de dominerande traditionerna, från göticismen, Tegnér, Stagnelius och efterromantiken och hur han finner sin egen form, nämligen en dramatisk lyrik, vars egenart utgörs av en spänning som formellt består av frågor, svar, utrop, dialog och ett ordval som strävar efter allt starkare konkretion.

Efter en genomgång av de tidiga efterromantisk-klassicistiska dikterna indelar han den följande lyriken i fyra avsnitt: kortdikterna, de fornordiska dikterna, de realistiska talspråksdikterna och de idédramatiska dikterna. I kortdikterna, som han sätter i klass med Geijers och Almqvists, finner han grodden till den spänning som han menar vara Rydbergs originella insats, här »en dramatik i adagio». De götiska dikterna är väl de mest antikverade i Rydbergs lyrik, men en liten livskraftig kärna söker Granlid leta fram även i dem. I varje fall kunde inte nygöticismen och purismen ta död på den äkta poeten Rydberg. I gruppen talspråksdikter finner Granlid ett litet försonande drag t. o. m. i den hjärtnupna »De badande barnen», nämligen i den verklighetsnära och sakligt exakta beskrivningen av de avlagda barnkläderna. »Barndomspoesen» anser han däremot förkonstlad med dess ryckiga bilder från en förlorad oskuldstid. Bättre material ger »Träsnittet i psalmboken», som fint analyseras, verstekniskt och ordvalsmässigt. Det var djärvt på den tiden att rimma på Jönköping och att nämna Lundströms prosaiska namn

i en dikt med bibliska allusioner och romantisk drömmestämning. Realismen i »Tomten» är ännu mer påtaglig, man kunde säga lantlig och folklig. Granlid jämför lite väl djärvt dikten med Nils Holgersson och Pippi Långstrump, därför att Rydberg här liksom förmär smya sig in i barn- domsvärlden. Men i »Tomten» stannar han inte där utan låter perspektivet hägra mot de stora livsfrågorna. För att nå längre måste han finna och skapa den dramatisk-lyriska form som blev hans diktningens egenart. Hans stora dialog- och idédikter blir därefter också omsorgsfullt analyserade ur skilda estetiska synvinklar.

Ett typexempel är givetvis »Kantaten» med dess växlande stämmor, uppmanande utrop, förtvivlade frågor, befrående svar och hela arkitektoniska uppbyggnad. Granlid menar, att fakultetsstroforna innebär något av en antiklimax, eftersom idealismen redan nått sin höjdpunkt i Arioso. Men själva uppslaget till dikten låg ju i de geniala parallellerna mellan Pentateukens berättelser och fakulteternas uppgifter: idealismen skall ta gestalt i forskningen. Snarare kunde man säga, att vad som rent musikaliskt saknas är en sammanfattande slutkör. Den stora dikten »Prometeus och Ahasverus» har ju fått många uttolkare, främst Örjan Lindberger i hans digra tvåbandsavhandling om Prometeustanken, men inte heller där blir den stora dikten stilistiskt granskad. Det värvet åtar sig nu Granlid. Han visar övertygande, hur konstmässigt, dramatisk effektfullt dikten är komponerad. Han ser den som ett fragmentariskt idédrama, med elektriskt laddade motsatser, »en gestaltad splittring», sprungen ur diktarens egen kluvenhet. Ahasverus darwinistiskt-marxistiska livssyn är pessimistisk, vilket ju socialismen inte är, Prometeus idealism är ett hårt tillkämpat trots allt, Messias försöningslära i barmhärtighetens tecken är en syntes som inte blir förverkligad.

»Nero och ljungelden» analyseras som en dramatisk brottning med nihilismens problem, och »Grubblaren» betecknas som ett mästarprov av lyrisk dialektik. En plats för sig intar »Lukanus marterad». Granlid kallar den Rydbergs mest dynamiska dikt, »dynamisk av dynamit», på en gång bekännelse och rolldikt med skiftande stämningar. I denna frihetsdikt är försoning inte möjlig. Något hopp om försoning finns inte heller i »Den nya Grottesången», som blir grundligt undersökt. Granlid visar, hur den splittrade utformningen genialt uttrycker den inneboende vreden. Han sammanfattar: Metoden i Grottesången är »att kontrastera och sceniskt skärpa alla motsättningar, att repetera och variera – men också – och detta är det kvalitativt nya: att pressa koncentrationen till det yttersta, driva djärvheten i ordval, ordbildning, liknelse och rimteknik till sina gränsvärden, att utnyttja ironins och sarkasmens vapen i en svart

mässa, en djävulsmässa, ett gigantiskt brott mot tidigare normsystem». Den citerade meningen visar, hur intensivt och lidelsefullt Granlid levtt sig in i detta Rydbergs mästerverk.

Ja, sin tes genomför han onekligen med stor energi men också med vetenskaplig saklighet. Visst lockas han stundom till överdrifter, t. ex. i fråga om det bärkraftiga i »Dexippos» och »Snöfrid», men om det väsentliga övertygar han: att den starka pendligen i Rydbergs lyrik liksom i hans eget väsen mellan djup pessimism och innerlig hinsideslängtan får sitt uttryck i en ständig strävan efter den genuina formen, som då måste bli den dramatiska lyrikens form. Han har också rätt i avsikten med den forskning han med så smittande iver genomfört: Rydberg är en diktare också för vår tid.

Elof Ehnmark

Claus Secher: *Seksualitet och samfund i Herman Bangs romaner*. Borgens Billigbogs Bibliotek 23. Holstebro 1973.

Klaus P. Mortensen: *Sonderinger i Herman Bangs romaner*. Vintens Forlag. Kbhvn 1973.

Herman Bang har under de senare åren blivit allt mer och mer aktuell. Hans böcker kommer ständigt i nyutgåvor och han är föremål för ett intensivt studium. Hans nervöst engagerande stil som gör läsaren till medskapande känns förbluffande modern, och demaskeringen, t. ex. av bydidyllen i Ved Vejen, av borgerskapet i köpenhamnsromanen Stuk och av nationellt patos i romanen Tine om kriget 1864 är i takt med vår tid.

Claus Sechers och Klaus P. Mortensens studier är två nykomna värdefulla bidrag till litteraturen om Bang. Båda bygger på en närläsning av texten men eljest är det egentligen bara det gemensamma utgivningsåret som ger anledning till att de här behandlas tillsammans.

Claus Secher anger sitt syfte på följande sätt: »Analysernes sigte er at gribe romanernes holdning til seksualitet og samfund og samtidig at påvise forbindelsen mellem de to områder. Dette kræver en socialpsykologisk teori, socialpsykologisk teori, som efter min (og andres) mening bør være resultatet af en sammmentænkning af marxismens og psykoanalysens teoretiske resultater.» Denna deklaration kan måhända väcka farhågor om att författaren skall visa sig alltför läst vid sina teorier, men farhågorna visar sig i så fall oberättigade. Även om siktet är medvetet begränsat kan man inte säga att texten pressas för hårt. Här och var värjer man sig visserligen mot Sechers analyser, men oftast beror det mindre på att man vill ge honom orätt än på hans språkbruk. När fru

Berg på lek gömmer Tine under sängkläderna och när Tine gungar på en gren, sägs leken ha »en tydlig seksuel karakter». Man förstår vad Secher menar: i det ena fallet den äktenskapliga sängen, i det andra fladdrar kjolarna om hennes ben, men uttrycket ställer det vagt antydda i alltför skarp belysning. Jag upplever det också ibland som en smula störande att det sällan framgår om det är Bangs verk som tolkas – vad han kan ha avsett – eller om det är läsarens verk som diskuteras. Ett par exempel till från romanen Tine. En kvinna som genom bombardemanget förlorat allt sitter och slår sina händer mot sköten och jämrar sig över förlusten av »alt, hvad vi ejer og har». Secher förklarar att gesten också »viser skødet som kvindens eneste ejendom». Det låter sig naturligtvis sägas, liksom att när Bergs begär efter Tine väcks av hennes röst, alltmedan kanonerna sjunger, måste varje tvivel förstummas om att kanonerna också är en penisymbol. Att de från Bangs sida var avsedda som det torde dock vara svårt att göra sannolikt. Vad han visar insikt i är naturligtvis det förhållandet att under svår förtvivlan och svåra yttre förhållanden söker kroppar gärna varann.

Sechers värdering av Bangs insats kan nog också kännas diskutabel för många läsare. Han skriver avslutningsvis: »En motivering for at læse Bang kan derfor ikke bygge på forfatterskabets dybe erkendelsemæssige perspektiver. Læst i en sådan sammenhæng bliver det kun vildledende og mystificerende. Læser man det derimod i dets historiske relativitet som eksempler på typiske bevidsthedsformer, som tekstlige bearbejdningsformer af de psykologiske reaktioner på det kapitalistiske varesamfunds opkomst, så bliver det enormt spændende. Og da bliver det heller ikke uvæsentligt at Bang er en stor kunstner [...]»

De här framdragna citaten kan ge intryck av att Secher hårt pressar sexualsymboliken i Bangs verk och av att han på bestodnad av estetiska kvaliteter bara intresserar sig för romanerna som speglar av dåtidens samhälle och klasskamp. I själva verket är helhetsintrycket av hans studie ett helt annat. Sexualitetens, driftens roll i Bangs verk är dominerande och gör även rätt långtgående tolkningar berättigade, även om de visserligen inte särskilt många Freudcitaten och -referenserna varken gör Freud eller analyserna någon större tjänst. Bangs omsorg om att se sina personer i deras miljö bidrar till att göra en studie givande av det samhälle de lever i. Sechers närläsning av texten ger på det hela taget fint utbyte. De fiktiva personerna analyseras psykologiskt, gärna efter Freud, och mycket ingående. Det samhälle de lever i blottläggs och denna aspekt visar sig ha en hel del att ge. Analyserna kan visserligen sägas vara ordrika,